

KÖNYVESPOLC

WILHELM SÁNDOR:

Tanulmányok az Érmellékről¹

Az úgynevezett önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom és a szélesebb medrében folyó honismereti mozgalom sokféle érdeklődésű, felkészültségű, szűkebb hazája értékeinek kutatásával foglalkozó, s abban örömet lelő ember természetes gyűjtőhelye. A mai Magyarországon kívül is vannak civil szervezetek, amelyek többé-kevésbé eredményesen töltik be ezt a szerepet, talán a legeredményesebb köztük a nagyváradi székhellyel működő Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság. Munkásságuk hatékonyságát egyéb teljesítményeik mellett honismereti (helytörténeti, néprajzi, tudománytörténeti, műemlékvédelmi) kiadványsorozatok mutatja, aminek éppen 80. számát tarthatjuk a kezünkben.

Szerzője Wilhelm Sándor, biológus-zoológus képesítéssel végzett a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem biológia–földrajz–geológia karán, s mert kutatói állást nem kapott, a székelyhídi középiskolában talált a halak és a halászat iránti érdeklődésének megfelelő munkahelyet. Úgy gondolta ugyanis, hogy az Érmelléken nádasok vannak, s ahol nádas van, ott bizonyára akad hal is. S mivel Kolozsváron nem csak a biológusoknak, de a néprajzosoknak is megvolt a maguk neves professzora, Wilhelm Sándor megismerhette dr. Kós Károlytól a népelet kutatásának fontosságát is, olyannyira, hogy hamarosan megalapította Székelyhídon A Népi Halászat és Vadfogás Múzeumát.

Érmellék Szatmár és Bihar megye sajátos kistája, északon a Kraszna, délen a Berettyó határolja, keletről a Tasnádi-dombvidék, nyugat felé pedig a Nyírség homokbuckái zárják le. A páratlan természeti értéket képviselő Érmellék – akárcsak jó fél évszázaddal korábban az Ecsedi-láp – mocsárvilágát megdöbbenés és a Ceauşescu időkre jellemző „grandomán” elképzelések keretében 50 ezer ha területen 1965 után lecsapolták, aminek azonban senki sem látta hasznát. A „környezetrombolók” alapos munkát végeztek, s az egykori Érmellék értékeit már csak az ilyen, és ehhez hasonló kiadványok őrzik.

A könyv hét fejezetből áll. Az első kettő azokra az állapotokra emlékezik, amikor még „a természettel harmóniában élt az ember”, s a megmaradt értékeket veszi számba, amik főként nem a teremtett, hanem az épített kategóriába tartoznak. A harmadik fejezet a szerző talán legkedvesebb témájával, a *Hagyományos halászattal* foglalkozik, azokkal az időkkel tehát, amikor „a hal hozta a pénzt a hához”. Hiszen a „főfoglalkozást” jelentő földművelés eredményessége elsősorban az időjárásomúlt, de a mocsárvilág termékei (hal, vadmadár és tojása, csík, vidrabőr, sulyom stb.) biztosabb megélhetést, jövedelemkiegészítést jelentettek. Amint egy Gálospetribe való öreg halász megfogalmazta: „Mikor a Kraszna felől jött a nagy víz, a gazdák bizony siratták búzájukat, mert az ő kenyérüket vitte, a miénket pedig hozta a víz.” Igen részletesen foglalkozik a szerző a népelet szempontjából rendkívüli fontosságú halászat módjaival, esz-

közeivel, jellemző módon csak az Érmelléken használatos, *hajónak* nevezett csónakok hatféle formáját ismerteti. Tulajdonképpen ehhez a részhez kapcsolódik *Az Ér folyó medencéjének halfaunáját* bemutató fejezet, amely az Ér romániai szakaszának 29 kutatópontjáról 26 halfajt mutat be, köztük az olyan különlegességet, mint a szigorúan védett *lápi póc* (Umbra crameri) nevezetű halacskát, amely néhány lelőhelyen túlélte a lecsapolás következményeit.

Külön fejezet tárgyalja a *Népi vadászat és vadfogás* ismeretanyagát, hiszen az 1970-es évekig a vízivad számára *paradicsomi állapotokat* nyújtott az Érmellék. A szerző képekkel gazdagon illusztrálva mutatja be a mára jórészt már csak az orvvadászat körében ismert vadfogási módokat és eszközöket: *hurkokat, csapdákat, töröket*, amelyek mindegyike a mocsárvilággal együtt élő emberek leleményességét bizonyítja. Pedig – olvashatjuk – „biztosra vehetjük, hogy a máig fennmaradt eszközök csak töredékét képezik a hajdan használatosnak, [...] olyannyira, hogy még a gyerekek játékkészletéből is kioktathatók.”

Úgy a hagyományos halászat, mint a vadfogás jóval több vasból készült eszközt igényelt, mint az átlagos parasztagazdaság, nem véletlen tehát, hogy a hagyományos *kovácsmesterség* valamennyi érmelléki településen virágzott, főként a nagysága miatt legjelentősebb *Székelyhídon*, melynek *kovácsairól* külön fejezetben ad hírt Wilhelm Sándor. Sajátos módon a székelyhídi kovácsok túlnyomó része magyar nemzetiségű volt, csak mutatóban akadt köztük cigány. A könyv számba veszi a kovácsszerszámokat és részletesen leírja a legfontosabb munkafolyamatokat és azokon belül a munkamegosztásban érvényesülő célszerűségeit is. Megtudjuk például, hogy milyen szerepe van a kovácsmesterek által tartott *ritmusnak*, s hogy ez nem öncélú cifrázás, hanem azt a célt szolgálta, hogy a *ráverések* össze ne keveredjenek. Ugyanis rendes kovácsmunkához legalább három emberre volt szükség, hiszen „Egy kovács nem kovács, két kovács fél kovács, három kovács egy kovács.” Ezt sem tudja, talán még minden *Kovács* se.

Az érmelléki tanulmányok utolsó fejezete a *Hat öreg halász emlékezete* címet viseli és feleleveníti Éradony, Csokaly, Szalacs, Gálospetri, Érkeserű és Diószeg lecsapolás előtti halászlétét. Valamennyien az érmelléki temetőben nyugszanak, de Wilhelm Sándor megőrizte tudásukat, emlékeiket, izes beszédüket.

Végezetül a könyv különleges értékére szeretnék még rámutatni: a szerző aprólékos, tárgyilagos rajzainak jelentőségére, amik nagyban emelik a között ismeretanyag tudományos értékét.

Halász Péter

TAGÁNYI ZOLTÁN:

A közép-kelet európai faluközösség genezise

A hazai agrártörténet-írásban nagy hagyománya van az Európa régióira kiterjedő, hosszú időtartamú fejlődéstípológiák, valamint a komparatív módszer alkalmazásának. Tagányi Zoltán korábbi, pl. a különböző településtípusok határhasználatáról vagy a parasztság társadalmi

¹ Partiumi füzetek 80. Szerk.: *Dukrét Géza*. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság–Varadinum Script Kiadó, Nagyvárad, 2014. 114 p.

intézményeiről és a szokásjogról írt munkái sem nélkülözték ezt a szemléletet, ahogyan most megjelent kötete sem, amelyben a magyar, a lengyel és az orosz, valamint a nyugat-európai faluközösségeiről az utóbbi fél évtizedben írt tanulmányait gyűjtötte egybe.

A szerző nyomban a bevezetőben rögzíti konklúzióját. Közép-Kelet-Európában az irtásos, háromnyomásos faluközösség „nyugatról importált rendszer”, a német telepítési-migrációs folyamatok (Ostkolonisation) következménye, ami a XIX. század végén népszerű, a földek ősi közösségi tulajdonát valló elméleteket cáfolja. (Tagányi munkájában kissé differenciálatlanul használja a falu- és a földközösség fogalmát.)

A „genezis” keresése inspirálta a kötet első, *Faluközösség és prédiüm – (Adalékok a nyugat-európai faluközösség történetéhez)* című tanulmányát, amely az I–III. századbéli római földtulajdonviszonyokat (rabszolgamunkát alkalmazó nagybirtokok, colonusi bérlőrendszer, paraszti kisbirtokok), a hosszú időn keresztül heves történetírói vitákat kiváltó germán Markot, valamint a villagazdaságot mutatja be, ami – többször ismételt tézise szerint – a nyugat-európai földesúri gazdaságok alapja lett. A szerző ezután önálló fejezetben idézi Szabó István 1963-ban megjelent *A prédiüm* című tanulmányát, annak igazolására, hogy a magyar falu a „[prédiüm] keresztül a római villa leszármazottja”. A neves agrártörténésznek valóban nincs kétsége afelől, hogy az a földesúri mezőgazdasági üzem, amely „római területen a villa neve alatt indult el hosszú történeti pályáján”, és a Római Birodalom felbomlása után is tovább élt, a magyar fejlődésből sem maradt ki, ám utal mind a „villa”, mind a „prédiüm” használatának sok évszázados bizonytalanságaira, fogalmi-jelentésbeli következtelenségeire is. Ennél lényegesebb, hogy Tagányi Zoltán a magyarországi falvak előzményei között a félnomad téli szállásokat nem veszi számításba.

A következő tanulmány a magyar faluközösségeiről szól. A szerző természetesen nem vállalkozhat ennek részletes, a hazai kutatások egészére kiterjedő bemutatására, ehelyett Tagányi Károly teóriáját és az őt ért kritikákat, valamint a legfontosabbnak ítélt történések, Szabó István, Wellmann Imre, Maksay Ferenc, Varga János és Imreh István eredményeit foglalja össze, ami alapján a faluközösségek életének számos összetevőjét ismerjük meg: a határhasználat és a nyomásos gazdálkodás rendszerét, a munkavégzés ökológiai feltételeit, szervezetét és közösségi szabályozását, a földesúri szolgáltatások alakulását, valamint a falusi önkormányzatok működését és tisztviselőit, de Tagányi Zoltán – mindezzel összefüggésben – utal a falusi társadalom vagyoni differenciálódására, érdekellentéteire, folytonos konfliktusaira is.

Megítélésem szerint a lengyel és az orosz faluközösségről készült a kötet két legalaposabb, a legtöbb új ismeretet kínáló írása. A szerző 1962 és 1968 között különböző lengyel egyetemeken (Lódzban, Varsóban és Poznanban) tanult, majd – ezt is tőle tudjuk – az 1970-es évek elején moszkvai és leningrádi útjait arra használta fel, hogy a cári korszak obszcina-leírásait olvassa. (Az Akadémiának ekkortájt nyilvánvalóan ebben az irányban voltak a leginkább preferált kapcsolatai.)

A lengyel faluközösségről (gromada vagy gmina) szóló szövegből sem hiányzik a historiográfiai tájékozódás. A II. világháború után a germanizációval szemben ismét felerősödött az autochton lengyel (lengyel jogú, illetve etnikumú) városalapítás és falutelepítés elképzelé-

se, és bár Tagányi szerint a lengyelországi történetírásban a nemesi-nacionalista tradíciók miatt ezekben az évtizedekben sem valósult meg a faluközösségek „parasztközeli” analízise, mégis a felhasznált imponálóan gazdag irodalom alapján számos új információt szerezhetünk róluk. A szerző részletesen szól a korai települési viszonyokat meghatározó földrajzi-ökológiai feltételekről (a folyók menti homokos talajokon vagy löszös dombháton megjelenő egyudvaros tanyák és tanyabokrok), a több szakaszban zajló irtásokon alapuló gazdasági szervezetről és a nagycsaládokról, a korai prédiümokról és a szolgáltató falvakról, a telekrendszer bevezetéséről és a XII–XIII. századi határrendezésekről, a soltészi falualapításokról (a soltészek privilégiumairól), majd a paraszti árutermelés és a vagyonosodás lehetőségeiről (a XV–XVI. században a nemeseknek is kölcsönöztek), ami kitűnő összehasonlítási lehetőséget kínál a magyarországi falusi társadalmak talán jobban ismerő olvasók számára. A szerző mindeközben nem hanyagolja el a gromadák szervezetének, működésének (a mindennapi élet szabályozásának) és rítusainak bemutatását (a gyűlés összehívása pl. a falu élén álló wójt botjának kézről kézre adásával történt), és nyomon követi a földesúrral való kapcsolatának változását, valamint a XVI–II. század végi Galiciában a bürokratizáció, az állami beavatkozás következményeit. (II. József pátenze a földesúri hatalommal szemben a falusi önkormányzatot erősítette meg.)

Az orosz és a szovjet történetírásban a faluközösség kutatását másfajta ideológiai kontextus határozta meg. A 19. században a szlavofil eszmékhez vagy a narodnyikokhoz közel álló tudósok ebben a társadalmi egyenlőség ősi (és aktuális mintákat kínáló) demokratikus intézményét látták, míg a fiskális iskola hívei a földesúri ellenkezés és az adóztatás eszközeként értelmezték. Tagányi Zoltán az utóbbi mellett foglal állást, ám ezúttal is részletesen mutatja be kialakulásának szocioökonómiai és mikrohatalmi feltételeit, valamint regionális különbségeit. Az északi területeken a XV–XVI. században még a szabadparaszti fejlődés, illetve az elszórt, tanyás vagy legfeljebb néhány udvaros települések jellemzőek, ezek szövetsége a tényleges önkormányzattal rendelkező voloszt obszcina, mely a köztűn lévő határokat szabályozza, míg a következő évszázadokban megszilárdul, a háromnyomásos rendszerben működő klasszikus faluközösség (gyerevenyszka obszcina) az említett adóbehajtást végezte, továbbá a sokrétű, a parasztk mindennapi életének szabályozására, a felügyeletre és a szociális gondoskodásra is kiterjedő földesúri hatalom gyakorlását biztosította.

Tagányi Zoltán olyan témát választott, amely – miként fogalmaz – egy életen át foglalkoztatta, és kötetének eredményei különböző szemléletű kutatók számára egyaránt inspirálóak lehetnek. Bár tézise a faluközösség nyugati eredetéről vagy hogy a római villa „leszármazottja” lenne, szakmai vitákat válthat ki, munkája a komparatív típusalkotáshoz, Európa történeti régióinak morfológiájához kínál (pro és kontra) újabb érveket. Am ősztönző lehet a mikrotörténeti és antropológiai vizsgálatok számára is, melyek az egyes faluközösségeket egyéni és kollektív cselekvések, interakciók, a hatalomgyakorlás és az azzal szembeni ellenállás terepének tekintik.

(L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2015. 360 p.)

Csikó Tamás

IFJ. BERTÉNYI IVÁN (szerk.):

Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve

Magyarország közel fél évszázados szovjet megszállása során számtalan olyan fővárosi közterületi elnevezés született, amely a győzteseket idézte fel, ideológiájukat, kultúrájukat, hadvezéreiket stb. népszerűsítve. Történelmi távlatból szemlélve ez egyáltalán nem meglepő dolog, mivel tény az, hogy minden társadalmi rendszer törekszik elfogadottságának növelésére – az ókortól napjainkig számtalan példa igazolja ezt. Annál érdekesebb azonban egy olyan helyzet kialakulása, ha egy elnevezés „túléli” lomtárba tett alkotóit. Ezt tapasztalhattuk fővárosunk budai oldalán, ahol a legforgalmasabb terünk továbbra is Szovjetunió, majd Oroszország fővárosának nevét viselte – a szovjet hadsereg kivonulása 1991. június 16-án befejeződött. Széll Kálmán nevét a rendszer-változ(tat)ás után is két évtizedig Moszkva térnek nevezett közterünk régi/új elnevezése őrzi meg 2011-től ismét a köz emlékezete számára – a teret 1929 és 1951 között már Széll Kálmán térként ismerték.

Az 1951-ben átkeresztelt teret az idősebbek ugyan még évtizedekig Széll Kálmán térként emlegették, de a fiatalabb budapestiek számára már ismeretlen volt személye. Számukra a rövid ismertetéseken túlmenő tájékoztatást elsőként Verrasztó Gábor Budai históriák sorozatában kiadott ismeretterjesztő zsebkönyve (*Széll Kálmán és a Moszkva tér*: Napkút Kiadó, Budapest, 2011) adhatja meg, majd a múlt századforduló elismert politikusáról nemrég állami szinten is megemlékeztek.

Széll Kálmán halálának 100 éves jubileuma alkalmából 2015. október 1-jén az Országház Felsőházi termében emlékülést tartottak, az évfordulóra a Magyar Nemzeti Bank 5000 és 2000 forintos címletű emlékérméket, a Magyar Posta pedig bélyeget adott ki.

A Széll Kálmán iránt érdeklődők számára a Mathias Corvinus Collegium–Tihanyi Alapítvány és a Széll Kálmán Alapítvány gondozásában *Törvény, jog, igazság – Széll Kálmán életműve* címmel megjelent, és az említett országközi emlékülésen is bemutatott monográfiát ajánlhatjuk részletesebb tájékoztatásként.

Szerkesztője, ifj. Bertényi Iván, a bécsi Collegium Hungaricum tudományos igazgatóhelyettese, a Bécsi Magyar Történelmi Intézet igazgatója nem csupán a szerkesztői teendőt vállalta fel, de a monográfiában közölt két tanulmánya révén a dualizmus korának e neves politikusa életútjával is megismertet minket.

Széll Kálmán Vas vármegyei köznemesi családból származott. Édesapja elismert megyei politikus volt: alispánja, az első népképviselői országgyűlés választott tagja, 1848-ban megyei kormánybiztos. A vele távoli rokonságban álló Deák Ferenc nézeteit vallotta, ezért a radikalizálódó országgyűléstől és a fegyveres harctól távolmaradt.

Fia, Széll Kálmán jogi tanulmányait a pesti egyetemen végezte, országgyűlési képviselői tisztséget betöltő apja révén ismerhette meg Deák Ferencet és nevelt lányát, Vörösmarty Ilonát, későbbi feleségét. Politikai karrierjét apja támogatásával 1868-ban Szentgotthárd országgyűlési képviselőjeként kezdte, ezzel egyidejűleg a Széll család is Pestre költözött. Deák javaslatára a gazdasági, pénzügyi kérdésekkel kezdett el foglalkozni az országgyűlés pénzügyi szakbizottsága előadójaként. A fiatal politikus pár év alatt pénzügyi szakértővé és a kor-

mányzati munka alapos ismerőjévé vált. 1875 és 1878 között ifjú pénzügyminiszterként stabilizálta az 1873-as gazdasági válság miatt is katasztrofális helyzetben lévő államháztartást. Bosznia-Hercegovina megszállásával – annak pénzügyi terhei miatt – nem értett egyet, ezért miniszteri megbízatásáról lemondott.

Képviselői mandátumát megtartva a hazai bankszektor meghatározó személyiségévé vált. Kiegyezéspárti politikusként a kompromisszumok embere maradt. 1899 és 1903 között miniszterelnök, egyben a belügyi tárca vezetője is – kormányprogramja a „*törvény, jog, igazság*” hivatkozása révén vált szállóigévé.

Az azonos című monográfia tanulmányai által a dualizmus kori politika világának jelentős szereplőjét ismerjük meg: a politikust, a bankvezért, a megegyezést keresőt, a birtokán gazdálkodót, de betekintést kapunk a korabeli sajtó reagálásaiba kormánypárti és ellenzéki szemszögből egyaránt.

Széll Kálmán életének átfogó bemutatása alapos előkészítő munka, gondos szakmai szerkesztés következtében vált lehetővé. A kötetben közölt tanulmányok szerzői két történész generáció képviselői: az 1950 körül és az 1980 körül születettek. Tizenhat tanulmányuk közel ötszáz oldalon, modern tipográfiával, fekete/fehér képekkel jelent meg.

A korszak kutatói számára e monográfia ismerete kikerülhetetlen: tanulmányai szakszerűen jegyzeteltek, forrás- és irodalomösszesítése, képjegyzéke és névmutatója jelentős segítséget nyújt a témakör későbbi kutatóinak. Sokoldalú tanulmányai miatt a kiegyezés kora iránt érdeklődő olvasóknak is csak ajánlani tudjuk megismerését.

(Mathias Corvinus Collegium/Tihanyi Alapítvány–Széll Kálmán Alapítvány, Budapest, 2015. 436 p.)

Gábrriel Tibor

Megjelent a 25 éves Várpalotai Városszépítő és Védő Egyesület Évkönyve

A Várpalotai Városszépítő és Védő Egyesület megalapításának 25. évfordulója alkalmából 2015. november 26-án ünnepi közgyűlést rendezett. A közgyűlésen mutatta be Dr. Tölgyesi József főiskolai docens az egyesület jubileumi évkönyvét, amely a 2010–2015 közötti tevékenységéről számol be.

Petrovics László, az egyesület elnöke a könyv előszavában azt írja, hogy a kiadvány az előző évkönyv (*Emlékkönyv 1990–2010*) szerkesztési elveit követi. Köszönetet mond a támogatóknak, majd az időszak kiemelkedő elismerésének tartja az egyesület kitüntetését a *Várpalota Város Érdeméremmel*.

Az előszót követő írásokban Talabér Márta polgármester, Ráday Mihály, a Város és Faluvédők Szövetségének elnöke és Debreczeni-Droppán Béla, a Honismereti Szövetség elnöke köszöntik a jubileumot és a kiadványt az olvasóknak ajánlják.

A köszöntők utáni fejezet: *Az elmúlt öt esztendő krónikája* címet viseli. A szerzők évek szerinti bontásban, pontos időpontmegjelölések után részletezik azt a sok munkát, amit az egyesület hónapról hónapra végez. Ez a kronologikus felsorolás nemcsak a külső olvasóban ébreszt elismerést, hanem az egyesületi tagok számára is hasznos, hiszen az idő múlásával sokszor elhomályosul-

nak, vagy eltűnnek egyes részletek és felkutatásukra az évkönyv fellapozása a megoldás.

A *Szakmai tevékenységünkről* fejezetcím alatt az egyesület fontosabb programjairól szóló írások kaptak helyet. Folytatódnak a hagyományos programok, mint a *Tiszta virágos Várpalotáért* mozgalom, a *Március 15. emlékünnepe*, a tapasztalatszerző kirándulások, a neves személyiségekről való megemlékezések (Pacsuné Fodor Sára helytörténet kutató, Bartos Sándor tanár, Nagy Gyula festőművész), a külföldi szervezetekkel való kapcsolattartás. A programok gyakran megújulnak, alkalmazkodnak a változó követelményekhez.

Ezek lebonyolítása mellett új feladatokban való részvételre is vállalkozik az egyesület. Ilyenek: a *Múzeumok éjszakája Várpalotán*, az *Integrált településfejlesztési stratégia* kiegészítése városvédő észrevételekkel, a *Testvériség – önkéntesség – együttműködés* című nemzetközi pályázat záró konferenciájával kapcsolatos munka, Budai László könyvének (*Várpalota múltból örökölt értékei*) bemutatása, hozzájárulás a tanulóifjúság neveléséhez. A közös vállalásokat magánszemélyek vendégszeretete is kiegészíti. Horváth Irméné egyesületi tag otthonában fogadja születésnapjára köszöntések vendégeit, vezetői megbeszélések résztvevőit, más városok szervezeteinek küldötteit.

A könyv további fejezetei az egyesület kulturális intézményekkel és civil szervezetekkel való együttműködését tárgyalják. Az itteni írások a Civil Szövetség és a Városszépítő és Védő Egyesület kapcsolatáról szólnak, kitérnek a Thury-várban rendezett közös vásártákra, a régióból érkezett gratulációra Petrovics László *Podmaniczky-díjához*, foglalkoznak a Faller Jenő Szakképző Iskolával való együttműködéssel. Különösen értékes része a könyvnek az egyesület helytörténész tagjainak írásairól készített kimutatás, valamint az egyesületről megjelent publikációk gondosan összegyűjtött listája. A listát részletes újsághírmásolat-gyűjtemény és jól válogatott fotókból álló képmelléklet egészíti ki.

A kiadvány „*Így látják...*” című zárófejezetében jelentést olvashatunk Várpalota–Inota Halmok nevű lelőhelyének feltárásáról, áttekinthetjük a Városi Könyvtár és a városszépítők közös rendezvényeit, valamint a Közüzeti Kft.-vel kialakított együttműködést. Itt számol be Juhosné Vavró Zsuzsanna az egyesület segítségével megtartott környezetismereti és természetvédelmi vetélkedőkről. A fejezet és a könyv befejező írásában Petrovics László elnök összegezi a vezetése alatt eltelt kilenc év legfontosabb történéseit, tapasztalatait.

A Várpalotai Városszépítő és Védő Egyesület Évkönyve jó példája a közös munkának. Petrovics László elnök szerkesztésében húsz szerző munkája eredményeként jött létre.

Gazdag képanyagához tizenegyen adtak fényképfelvételeket, az igényes nyomdai kivitel a Valczer Z+J Kft. érdeme.

A kötet mindenkinek jó szívvel ajánlható: a városban élő és a városba látogató magánszemélyeknek, vállalatoknak, vállalkozásoknak, oktatási intézményeknek és valamennyi civil szervezetnek. Egyúttal fontos tájékoztató és forrásmunka lehet a 2016-ra Várpalotára tervezett Város- és Faluvédők Szövetsége (Hungaria Nostra) XXXV. Országos Találkozója és Szakmai Konferenciájára.

Próder István

CSOMA ZSIGMOND:

Én kis kertem kerteltem...

Paraszti virágkultúra Magyarországon

2015-ben, az Agroinform Kiadó és Nyomda Kft.-nél, az NKA és Zalakaros önkormányzata támogatásával jelent meg Csoma Zsigmond gazdagon illusztrált könyve 258 oldalon A/4 formátumban, kemény táblás kötéssel. A tördelés Sándor Anna, a borító Bolyki Viola munkája, a fényképeket a szerző, valamint Csoma Gergely, Lengyel Orsolya és Tátrai Zsolt készítették. A könyv tizen-nyolc nagy fejezetből áll, amelyek rövidebb alfejezettek tagolnak. A kötet végén bő irodalomjegyzék található.

A szerző célja az volt, hogy a magyar nyelvterületen a kertművelésnek azokat a jellemzőit mutassa be történeti-levéltári és recens adatok alapján, amelyek a paraszti virágoskert-kultúra kialakulásáról, jellemzőiről átfogó képet adnak, rámutatva arra a folyamatra, amelynek során a kolostori és az udvarházak kertkultúrájának hatására megszületett az önálló sajátosságokkal rendelkező paraszti virágoskert-kultúra. Mindezeket túl rávilágít a néptanítók és a lelkesek végezte felbecsülhetetlen értékű ismeretterjesztésre a paraszti virágkultusz kibontakozásában, elterjedésében, megszilárdulásában.

A kötetet olvasva egyértelművé válik, hogy a virágkultúra elválaszthatatlan a teljes kertkultúrától, a fűszer-, a veteményeskerttől, ami a korai kolostorok és udvarházak kertjein túl később a paraszti kerteket is jellemezte. Kimondhatjuk, hogy a kötet a magyar kertkultúra monográfiája, amelyben fő szerepet a virágoskertek kapnak, tekintettel kevésbé feltárt voltukra. Áttekintve a kertgazdálkodással kapcsolatos irodalom döntő részét, a szerző joggal állapította meg, hogy a kutatók kevés figyelmet fordítottak a virágoskertekre és ezeknek a népi művelődésben játszott szerepére. Azonban megjegyezzük, hogy a teljes szakirodalom áttekintése szinte lehetetlen. Hiszen a különböző falumonográfiák, a kevésbé ismert periodikákban megjelent tanulmányok is tartalmaznak adatokat a virágoskertekre, amelyek kissé jobban árnyalják a gazdagnak így sem mondható képet.

Olyan óriási adatmennyiséget kezel a szerző, amely feltétlenül jobban áttekinthető lenne a nagy témakörökön belül tájegységekre lebontott résztematikával, megszüntetve ezzel azt az aránytalanságot, amely az erdélyi adatok sokaságát és a magyar nyelvterület más tájainak ehhez képest szerényebb képviselését jelenti.

A kötetet hét egységben tekintem át.

I. A *Kárpát-medence településszerkezete és a virágoskertek elhelyezkedése* címmel a szerző részben a településszerkezet, a telekelrendezés és a virágoskertek elhelyezkedésének összefüggéseit vizsgálta, ami a kertekben ültetendő virágok fajtáit, a virágoskertek alakját egyaránt meghatározta. A településszerkezethez alkalmazkodó telekelrendezés és ezzel összefüggésben a virágoskertek jellegzetes utcaképet jelentettek, ami a tanyánál is megfigyelhető. Bár külön fejezetként szerepel, ámde ide kívánkoznak a kertkultúra és a női munkák, munkavállalás összefüggései.

II. Az *ökológiai, természeti adottságok* fejezetben az időjárási viszonyok alakulásával, a kertkultúrát befolyásoló szerepével, hatásaival foglalkozik. Az éghajlati viszonyok, a természeti adottságok, mint pl. a talajszerkezet, talajtípus a virágok fajtáit döntően meghatározták,

ami nem volt elhanyagolható szempont, megfigyelésen alapuló jellemzőit egymást követő nemzedékek adták tovább egy-egy közösségben. Az ökológiai vonatkozásokat érinti az erdőből és a mezőkről a virágoskertekbe telepített növények meghonosítása.

A időjárás veszélyeinek elhárításáért a közösségek nem csupán racionálisan, hanem hiedelmekkel és az égi-ek segítségével fohászokdva is védekeztek.

III. A kötet legterjedelmesebb része a több fejezettel a *virágoskertek történeti kialakulásával foglalkozó*, amelyekben a korai irodalmi szövegekben, a középkori, a reneszánsz, a barokk költészetben megjelenő virágokat vette sorra, rámutatva a virágbőségre és virágszimbolikára, a szakrális virágábrázolásokra. Külön érdeme, hogy megismertet a szerző a Batthyányiak mecenási tevékenységével, amely kiterjedt a korabeli botanikai gyűjtő-, rendszerező-, feldolgozó munkára, lehetővé téve a virágos növények megismerését és megismertetését. Így születhettek meg Beythe István és fia, Beythe András, továbbá a francia Carl Clusius könyvei. A XVI. században készült el Méliusz Juhász Péter református püspök híres *Herbárium*a is, amely halála után, 1578-ban jelent meg Kolozsvárott.

A fejezet szól a virágot kedvelő, virágkertészettel foglalkozó udvarházak, kastélyok, várak asszonyairól is. Fontos adat a Clusius felfedezte *Hemerocallis flava*, a tülzilium, ami a XVI. században lett kerti virággá. Ezek a korai botanikai munkák és szerzőik behatóan foglalkoztak a gyógyító növényekkel, ami nemzedékekkel később hatással volt a népi orvoslásra.

Ekkor jelentek meg az első virágábrázolások, így Pécsi Lukács jezsuita Lucas Martini erkölcsbotanikai könyvének fordítása, de Clusius, Beythe, Méliusz munkái mind ide sorolhatók. Legerőteljesebb hatással a kertkultúrára Lippay János *Posoni kertje*, valamint Nadányi János *Kerti dolgoknak leírása* című munkái voltak.

Lippay János a XVII. századi katolikus újjászületés időszakának jezsuita természettudósa. Kertészettudományi munkássága a korszak legjelentősebbike. A *Posoni kert* 3 részben jelent meg: *Virágos kert* (Nagyszombat, 1664), *Veteményes kert* (Bécs, 1664), *Gyümölcsös kert*, utóbbi a szerző halála után Bécsben. Nagy jelentőségű munkáját Lippay „vezérlő és oktató kalauznak szánta”. Törekvését elemezve, erőnyeire rávilágít Csoma Zsigmond. Foglalkozik Lippay szakirodalmi ismereteivel, a munkájára hatással lévő ókori és középkori szerzőkkel, rámutatva a korabeli európai kertészeti szakirodalom gazdagságára. Ismertette Lippay György esztergomi érsek pozsonyi kertje 150 virágát is.

A másik nagy hatású kertészeti munka Antonius Mizaldus francia orvos-botanikus könyvének fordítása Nadányi Jánostól (virágoskert, veteményeskert, gyümölcsös kert, 1669). Különlegessége a gyógynövényekkel készített orvosborok ismertetése.

A fejezet részeként tért ki a szerző döntően erdélyi levéltári források alapján a virágoskertek előfordulására a reneszánsz, a barokk évszázadaiban, figyelmet fordítva a korszak fűszer-és gyógynövényeire, továbbá a virágkereszetre. Ismertette az inventáriumokban szereplő nyomtatott kertészeti munkákat, amelyek a megnevezett szakkönyvek ismertségét igazolják.

Külön fejezetet szentelt az ókori, középkori, reneszánsz, barokk örökségként a kolostorkertek, udvarhá-

zak, várak, kastélyok kertjeiből évszázadokkal később a paraszti virágoskertekbe került virágoknak. Kitért az újvilágból, valamint Afrikából Európában és a magyar virágkultúrában meghonosodott fajokra is (napraforgó, muskátli).

IV. Adatokban gazdag, fontos fejezet a *virágkultúra és az oktatás-nevelés kapcsolatának elemzése*, hangsúlyozva az iskola, a néptanítók, a lelkészek elvitatathatlan szerepét a kertművelés ismereteinek terjesztésében, elsjátíttatásában. A tankönyvíró Pethe Ferenc, Tessedik Sámuel mellett kiemelkedő Kis Bálint, Majer István, Gönczy Pál, M. Kalocsa Róza tevékenysége. A kötet külön érdeme, hogy részletesen foglalkozik a *Tudományos Gyűjtemény* és a *Néptanítók Lapja* kertészeti írásával. Nagy jelentőségű a bihariószegi Kalmár Ferenc, a Hunyad megyei Réthi Lajos, a szomajomi Tobak Benő munkássága.

Fontos még a kertművelés munkaeszköz-történeti adatainak ismertetése.

V. *Kalendáriumok és a kertészeti munkák végzésének ideje*. E fejezet részfejezeteivel az egész esztendő áttekinti. A magyar nyelvterületen használt kalendáriumok közül a szerző szerint legjelentősebb Lippay János *Calendarium*, 1751-ig három kiadással. A legkorábbi Paul Fabricius bécsi udvari matematikus és csillagászé 1557-ből. Az 1558–1598 között kiadott harminc kalendárium kolozsvári, debreceni, német, osztrák, cseh nyomdatermék. Nagy hatással volt a kertkultúrára Nagyváthy János *Közönséges instrukciója és Robot kalendárium*a 1792-ből, Plessing József *Kalendárium*a 1796-ból.

A kalendáriumok mintájára állította fel a szerző a virágoskertek kalendáriumát.

VI. *Virágok a mindennapi életben és az ünnepek alkalmán* címmel több részfejezet a népi orvoslás virágai mellett levéltári források alapján ismerteti a XVII. századtól a gyógyító virágvizek készítését, a bábák használatát a gyógynövényeket, de a népi táplálkozás virágait is.

Különleges az egyházi esztendő szokásainak virág együttesei, amelyek meghatározott jeles ünnepek tartásai során szentelményekké lettek. Az emberélet fordulójának szokásai hasonlóan gazdagok virágokban. Ezekben az esetekben azonban csak kiragadott példákkal élt a szerző.

VII. *Virág a népi díszítőművészetben és a szöveges folklóralkotásokban*. E fejezet a kötet utolsó részfejezeteit tartalmazza. A paraszti és kismenési tárgykultúra virágokkal ékesített együtteseit elemezve mutatott rá a virágok hordozta jelképrendszerre. Kitért a templomi mennyezetek díszítményeire is. Kár, hogy a liturgikus textilek virágaival nem foglalkozott.

Elismerést érdemel viszont a virágénekeken túl a népmesék, a találós kérdések és a virágszimbólumokat tartalmazó népdalok közzététele.

A kötet gazdag fényképanyagában, rajzos ábráiban a tájékozódást megnehezíti beszámolásuk és a fényképjegyzék hiánya.

A hatalmas levéltári, könyvtári és helyszíni vizsgálatokon alapuló munkához, hiányosságaival együtt, szívvel gratulálunk Csoma Zsigmondnak, és hogy erre a kutatást erősen próbára tevő monográfiának megírására vállalkozott!

S. Lackovits Emőke

BÁRKÁNYI ILDIKÓ (szerk.):

Néprajzi tanulmányok Apátfalváról

A település az Alföld déli részén, a Maros jobb partján, Makótól 10 km-re fekszik. Történetileg Csanád vármegyéhez tartozott. Lakosságának száma 1910-ben 5642, 2015-ben 2920. A török uralom alatti elnéptelenedése után – ahogy Juhász Antal tanulmányában jelzi – a királyi kincstár 1750-ben jász, római katolikus magyar családokat, majd 1768-ban szintén a Jászságból és Gömör, Heves, Hont és Nógrád megyéből újabb családokat telepített be.

Apátfalva pompás női viseletét először 1907-ben gyűjtötték. Majd az 1950-es évektől a szegedi múzeum, az 1970-es években a makói múzeum munkatársai folytatták a tárggyűjtést. A néprajzi, szociográfiai kutatás, képek készítése az 1920-as évektől kezdődött. Jelen kötetben a korábbi évtizedek terepmunkái, publikált és kéziratok művek adatainak egy része összegződik. A község paraszti kultúrája monografikus feldolgozását Bálint Sándor is fontosnak tartotta, Juhász Antal 1971-ben programszerűen fogalmazta meg. A kötet megszületésének sarokpontjai: 1997-ben alakult ki a szerzőgárda, közben a szerkesztést Juhász Antal átadta Bárkányi Ildikónak, 2002-ben, 2003-ban a kéziratok többsége lezárult. Utána az önkormányzat többször sikertelenül pályázott a megjelenítésre, 2013-ban a szegedi múzeum nyert támogatást a kiadás költségeire. (A szerkesztői utószó adatai alapján.)

A kötet 5 fejezetre tagolódik. Az első, *Táj és település* fejezetben Tóth Ferenc a *Vízi élet és a Parasztházak és berendezésük* című 2 téma leírását vállalta. Az előbbi dolgozat tárgya vázlatos rajzát adja, utóbbiban a munkatársaival végzett, vonatkozó muzeológiai munkáját (a makói múzeumban felépített, berendezett apátfalvi ház leírását) összegzi. A második, *A társadalom és család-élet* című fejezetben két tanulmányt olvashatunk. Juhász Antal *A falu társadalmá* címen témáját bő másfél évszázad, az 1770-től 1930-ig terjedő időszak vizsgálatát 4 időmetszetben írott források felhasználásával végzi el, az 1930 utáni évtizedeket már néprajzi interjúk család-történeti adatai alapján elemzi. Markos Gyöngyi *Az apátfalvi gyermek* c. dolgozatában a hagyományos parasztcsaládban felnövő gyermekek életét születéstől az iskoláskorig, ünnepeken, szokásokkal, a XX. század végi iskoláséletet jelenkutatásként mutatja be. (Míg J. A. munkára szoktatásról, M. Gy. a munkára nevelésről ír.)

Az *Anyagi kultúra* fejezetbe 4 dolgozat került. Fodor Ferenc *Adatok a gazdálkodás változásához* címen gyakorlati ismeretei alapján egyszerűen, biztonsággal fogalmaz, ír. Helyi specialitásként a gyökértermesztést emeli ki. Felvételei a munkafolyamatok, a hozzá tartozó kisgépek, szerszámok egy részét dokumentálják. (A következő írás jelenkori képeit is ő készítette. Fotói méltán szerepelnek több helyen a kiadványban.) Mód László a *Közlekedés, teherhordás, árucseré* dolgozatában témáit több mint évszázadnyi időszakban levéltári források, sajtótermékek és terepmunka adatai alapján történő feldolgozását vállalta és teljesítette. Nagy Vera *A kézműiparok* cím alatt a kisiparokat a falu életében kisebb jelentőségűeknek megfelelően dolgozza fel. Kiemeli a „*saját stílust kialakító bútorfestő asztalos*” és a *háziipar szintjén művelt fazekasságot*”, ugyanakkor a közeli város, Makó hatását és az idővel bekövetkező változásokat is jelzi. Míg T. Knotik Márta *A női viselet darabjai* címen a viselet XX. század eleji ünnepi darabjait – több forrásból ada-

tolva – elemzi, addig Bárkányi Ildikó *Adatok a férfiviselet változásához* címen a megadott viseletnek a XX. század elejétől az 1950-es és 1960-as évekig történő módosulását vizsgálja, jelezve a viselő életkorát, a tisztántartás és beszerzés módjait.

A *Szellemi kultúra* fejezetben szintén 4 írás szerepel. Szűcs Norbert *A születéssel és halállal kapcsolatos szokások a cigánység körében* címen a közelmúltban a helyi lakosság 4–6 százalékát kitevő romákról ír. Részletesen sorra veszi a magyar lakossáéhoz hasonló és attól eltérő szokásokat. (A szerzőgárda legfiatalabb tagjaként a vizsgálat során még egyetemista volt.) Polner Zoltán a *Hiedelmek és népi imádságok* c. dolgozatában szereplő szövegek egy részét még az 1960-as évek végén gyűjtötte. Dél-alföldi terepmunkái során itt találta a legszebb, legarchaikusabb imákat, raelvasásokat, bibliai történetet (apokrifet), melyeket írásában olvashatunk. Más közös munkájuk után Felföldi László és Gombos András *Adatok Apátfalva tánc hagyományához* c. tanulmányukban a délalföldi tánc kultúra egyik jellemző példáját mutatják be. Az igényes munka egy része nem tánckutatók számára is érthető, élvezetes. Ifj. Lele József *Hagyományos gyógyító eljárások* címen ír témájáról. Saját gyűjtése mellett felhasználja Diószegi Vilmos és Pongrácz Loránt, illetve Szigeti György kéziratok munkáit és Tóth Ferenc publikációja vonatkozó adatait.

A kötet végén az *Adattár* című egység első részében a község 1779. évi urbéres összeírás eredeti példánya, majd felvételek három egységbe csoportosítva *Archív fotók, Tárgyak a múzeumi gyűjteményekben (Dömötör Mihály felvételei)* és *Apátfalva 2015-ben (Vári Dénes felvételei)* címen szerepelnek. A szerkesztő a kötet írsaiba is sok képet elhelyezett. A fotók egyszerre illusztrálják a szövegeket és hordoznak ennél több jelentést is.

Néhány megjegyzés. Banner Jánosnak a községről az 1920-as években készült első összefoglaló jellegű írása Makón jelent meg 1990-ben. A szerzők publikált írásként hivatkozhatták. Szigeti György tanár, önkéntes néprajzi gyűjtő Apátfalváról az 1960-as évektől írt pályázati dolgozatai egy része korábban, 1999-ben megjelent, más része adatai hivatkozva szerepelnek a kötet írásaiban, illetve publikálásuk várható. Az archív fotók forrása a szegedi és a makói múzeum és néhány kép erejéig a Néprajzi Múzeum Fényképtára, illetve a kötet terepmunkája is alkalmat adott újabb gyűjtésére.

A szerzők többségének kötetbe került dolgozatai kapcsolódnak a nagyobb tájon végzett kutatásaikhoz, tanulmányaikhoz, tehát az itt vizsgált témák nagyobb összefüggésben összegződhetnek. Más oldalról a szerkesztő utószavából idézve: „*Monografikus feldolgozás igényével körvonalazódott a kötet tartalma, bár egyes témák: így a településtörténet, a himzész kultúra és az epikus hagyományok kutatása nem talált gazdára.*” Ezzel a további kutatás témáit határozza meg.

A tanulmányok lektorai: Barna Gábor, Gémes Balázs, Gynaesus Tamás, Kriston Vízi József, Paládi-Kovács Attila, Szilágyi Miklós és Tóth Ferenc. Tipográfus: ifj. Dömötör Mihály, borítóterv: Czabarka Zsuzsanna. Kiadó a Móra Ferenc Múzeum. A kötet megjelenését támogatta: Apátfalva Község Önkormányzata, a Nemzeti Kulturális Alap. Nyomdai kivitelezés: Generál Nyomda Kft., Szeged, 2015. 598 p.

Szűcs Judit

JANKOVITS BÉLA:

Kajárpéci személynévek és életfordulók

A győri Hazánk Kiadó Kft. méltón ünnepelte meg születésének 25. évfordulóját azzal is, hogy Jankovits Béla nyugalmazott evangélikus esperes értékes kutatását, könyvét kiadta. Bevallom, hogy mind a kiadóhoz, mind pedig a szerzőhöz személyesen is kötődöm. A Hazánk igazgatója, Szabó József mindig felkarolta, segítette a helyi szellemi értékeket, a Győr-Moson-Sopron megyéhez kötődő kutatásokat. Nagy öröm számomra az is, hogy az esperes urat és családját barátként is tisztelhetem, és annak idején Dely Mária balladájának kutatásához segítséget is kaptam tőlük.

A háromszáz év anyakönyvi forrásait bemutató kiadvány mind helytörténeti, mind egyháztörténeti szempontból hiánypótló ritkaságnak számít. Az értékes forrást feltáró és elemző munka csodálatos szellemi gyümölcse a 28 évig Kajárpécen szolgáló lelképásztornak, aki hivatalból is gyakran forgatta a kézírásos dokumentumokat, de emellett több évtizeden át szorgalmasan gyűjtötte a településen élők személynéveit és az életfordulókhoz kötődő adatait. A helyszín, Kajárpéc érdekessége az is, hogy a magyarországi evangélikus egyházban a legrégebbiek közé tartozik a gyülekezet. A sok évszázados dokumentumok feltárják az írott vagy íratlan normákat, a tradíciókat, és az itt élő keresztyén közösség évszázadokon átívelő kitaró, rendíthetetlen hitét és mindennapjait.

Az említett sokoróaljai falu mindig nyitott volt a kutatók előtt. A nyolcvanas évek második felétől régészeti, néprajzi és építészeti kutatásokat végeztek itt egyetemisták és főiskolások. A parókia gyakran adott otthont szellemi diskurzusoknak, beszélgetéseknek, ahol természetesen az anyakönyvek tartalma is szóba került. A nyugdíjas évek pedig még több időt engedtek, engednek a kutatóknak az izgalmas sorokat, lapokat böngésző, kézírásokat néha nehezen megfejthető nyomozómunkához. Az évek alatt megtelt számos füzet szerencsére öt év alatt könyvvé rendeződött, összegződött, a tudomány és a falu lakói, a családjuk múltját megismerni vágyók nagy öröme.

A nyugalmazott esperes könyvét barátja, Für Lajos történész emlékének ajánlotta, aki, ahogy írta, „mindvégig megmaradt »a 'negyvennyolcból' jottányit sem engedő, a népközösségünkért okkal aggódó, tisztességes magyarnak». Jankovits Béla kutatásai nyomán a kajárpéci evangélikus gyülekezet múltjának különleges, más tudományág számára is értékes részletei tárultak fel. Először is információt kapunk az anyakönyveket vezető lelkészekről, a gyülekezet összetételéről, létszámáról. A keresztes anyakönyvekből kiderült, milyen családnevek szerepeltek a faluban, falurészekben (Kispéc, Kajár), sőt, a közölt táblázatok még szemléletesebbé, áttekinthetőbbé teszik ezek megismerését. Kiderül, hogy „... az 1700-as évek végétől az 1800-as évek végéig volt a leghomogénabb a gyülekezet”. „1991–2000 között történt a legnagyobb változás, új családnevek jelentek meg, valamint a családnevek 89%-a csak egyszer szerepel, ami a zárttság, a homogenitás megszűnésével magyarázható” – írja a kutató. A szerző figyelme kiterjed a névváltozásokra is, konkrét példákkal (pl.: Peckin–Pék, Lerschen–Pintér) említi a német nevek magyarosítását, sőt, közli a ragadványneveket is. Megtudjuk azt is, hogy a keresztes anyakönyvet 1692-ben kezdte vezetni Bors Mihály és ez a honi evangélikus egyház ötödik legrégebbi matricu-

lája. Betekinthetünk abba, hogy az anyakönyvek vezetési módja miként változott az idők során: például kezdetben az anya nevét fel sem tüntették, csak az apáét és a kereszteszüllőket. Sőt, 1820-ig csak a keresztesülés dátumát tüntették fel, a születését nem. Néprajzi szempontból is sok értékes adatot kapunk a citált püspöki vizitációkból, így például a *komaasszonyokkal*, *bábákkal* kapcsolatban. Olvashatjuk azt is, hogy csak a tehetősebb szülők hívtak 2–3 komapárnál többet. (Megjegyzem, a nemesi származású Dely Mária a szomszéd faluban, Felpécen élő evangélikus balladahősnő 1854-es születési anyakönyvében, Simon István oskolatanító mellett hét kereszteszüllőpárt találtam.) A keresztesnyákok voltak csak a kereszteslőn, „a kereszteslői vendégségen” már a keresztesnyákok is. Megtudhatjuk, hogy kik voltak a bábák, volt-e diplomájuk, milyen életmódot folytattak („józan életű”, vagy „elég józan”), illetve, hogy még mi volt az egyházhoz is kötődő feladatuk. Például bábakeresztes, holt gyermek eltemetése stb. Szerencsére a könyvben olvashatjuk az 1797-től 1932-ig a faluban működő bábák neveit. Kiderül az is, hogy a kereszteslői időpontja az 1920-as években későbbre tolódik, és ez a tendencia a továbbiakban is folytatódik. Értékes adatokat kapunk az egyházkezelés szokásáról, a gyermekszám alakulásáról. A faluban adott keresztesnyákok közül sorrendben az István, a János, a Mihály, illetve az Erzsébet, a Katalin és az Éva volt a leggyakoribb. Kedvelt még a Zsuzsanna és a Judit is. Ez utóbbit az 1700-as évek után a Julianna szorította ki. „Három évszázad alatt 72 férfi és 100 női nevet használtak a gyülekezetben” – írja a szerző. Kitér a kettős keresztesnévadás szokására is, illetve kialakulásának okát is feltárja, a német nyelvterületről idetelepültekkel hozza összefüggésbe. Az esperes figyelme kiterjed arra is, hogy miként örökölték tovább a szülők neveiket. A vizsgált 193 családnál megfigyelhető, hogy az apa nevét több gyermek kapta, mint az anyáét, lánygyermek születésekor.

Különösen meghitté varázsolja a kiadványt az, hogy az emberi életút három szakasza alapján bemutatott anyakönyvek ismertetése elején mindig egy-egy szép, a kutató anyakönyvben található idézet áll. A házasság-eketés fejezet élén például ez: „*Segélj meg minket tellyes Sz. Háromság / Kinek kezében minden hatalmaság / Légy áldott egy Uraság / ut élet és igazság. Szenteltesse meg Tőled a házasság!*” Ebben a fejezetben olvashatunk arról, hogy háromszor hirdette a lelkész az esküvőt vasár- vagy ünnepnapokon, jelentős számú hívő jelenléte esetén hétköznap is. A kutatásból kiderül, hogy a faluban nem volt jellemző a fiatalok közötti házasság: 19 év felett mentek férjhez a nők, a férfiak pedig 23 év felett nőültek meg. Az endogámia és exogámia kérdéskörére is választ kapunk. Megtudjuk, hogy 121 településsel volt a falunak házassági kapcsolata. Itt is jellemző volt „a guba a gubához”, a hasonló társadalmi helyzetűek összekerekülése. 1900-ig elenyésző a vegyes házasságok száma is, többnyire nem házasodtak más felekezettűekkel. Érthető az az adat is, hogy az özvegyemberek előbb kerestek feleséget maguknak, mint az özvegyasszonyok. A lakodalmak idejére is fény derül: 50%-át farsangban, januárban és februárban tartották. Az esküvő napjáról, illetve ennek megváltozásáról is olvashatunk. Izgalmas rész az egyház-fegyelmézéseket, eklézsia-követéseket bemutató néhány eredeti szöveg közlése, amelyek megrészegült vőlegényről, vadházasságban élőkről szólnak.

A halálról is sok mindent megmutatnak az anyakönyvek. Például azt, hogy hány éves korban szülött a Úr magához az embereket, mi okból, vagy milyen betegségben haltak meg. Sőt, a dokumentumok beszélnek arról is, hogy hogyan zajlottak a temetések, volt-e prédikáció, búcsúztatóvers. Az is kiderül, hogy a hívek (az egyház rosszállása ellenére) nem tartják be a 48 órás várakozást a halál beállta és a temetés között. Megtudjuk, hogy az 1967-ben épült ravatalozók szüntették be a háztól való temetést. A szerző azt is közli, hogy a halál okát 1797-től jegyezték be a lelkészek, sőt, figyelmük arra is kiterjedt, hogy a halált okozó betegség nevét is közölték. Jankovits Béla külön fejezetet szentel a balesetekben és a gyilkosságokban meghaltakról szóló adatok közlésének. A legnagyobb számú tragédiákat a foglalkozás közben történt balesetek tették ki, például „lórúgás”, „leesés”. Az öngyilkosságok módja között az akasztás szerepel legtöbbször, és az elkövetők többsége férfi. A születési és halálozási adatokra, azok arányának változására is fény derül a könyvből. A szerző tudós alaposágát mutatja az is, hogy nemcsak közli feltárt adatait, hanem más tudományág szakirodalmára (nyelvészet, néprajz) is gyakran hivatkozik, sőt, összehasonlíja azt eredményeivel.

A külsejében is igényes kiadvány címlapján szereplő matriculákat megőrkítő fotók – Szabó Dávidnak köszönhetően – már előre felkeltik a figyelmet az értékes tartalomra. Aki pedig ki akarja forrásolvasó képességét próbálni, bátran megetheti a könyv végén szereplő eredeti anyakönyvek fotómásolatainak „cifra” sorai között.

A könyv szerzőjének kívánságával én is egyetértek, miszerint szeretné, ha a kiadvány hatására felébredne, erősödne a kötelesség- és felelősségtudat a közösségünk, nemzetünk iránt. Nemrég Győrben, a Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár és Közösségi Tér rendezésében tartott könyvbemutató örömmel hallottuk, hogy a kutatás tovább folytatódik a felpécsi evangélikus gyülekezet anyakönyveinek bemutatásával.

Adjon Isten hozzá Jankovits Bélának sok erőt és egészséget!

(Kajárpécsi személynevek és életfordulók. A kajárpécsi evangélikus gyülekezet három évszázada (1692–2000) az anyakönyvek tükrében. Hazánk Kiadó Kft., Győr, 2015. 128 p.)

Lancendorfer Zsuzsanna

MOLNÁR ESZTER EDINA (szerk.):

„... az irodalmat úgyis megette a fene” Naplók az első világháború idejéből¹

2015-ben a Petőfi Irodalmi Múzeum provokatív című kötettel jelentkezett, amelyben öt, kéziratárakban őrzött első világháborús naplót adtak közre. Dánielné Lengyel Laura, Bauer Ervin, Erdélyi József, Lénárd Jenőné Hoffmann Ilona és Lackó Géza naplói számos érdekességet rejtnek mind az irodalmárok, mind a történészek, mind az egyik szakmához sem tartozó érdeklődők számára.

A kötet kapcsán első körben érdemes megemlítenünk az igényes szöveggondozást, a bőséges jegyzeteket és az alapos személynév- és helységnevmutatásokat, amelyek a szerkesztő, Molnár Eszter Edina, valamint a naplókat sajtó alá rendező kollégái, Borbás Andrea, Siklós Péter

¹ Jelen ismertetés az *Újkor.hu – A velünk élő történelem* c. online történelmi magazinban megjelent írás tudományos követelményeknek megfelelően átdolgozott, lábjegyzetelt változata.

és Veres Miklós gondos munkája nyomán valósultak meg. A formához kiváló tartalom tárul: az öt napló számos tanulsággal szolgálhat az olvasónak.

A világháború kitörését általános lelkesedés kísérte. Noha újabb kutatások egyértelműen cáfolták kizárólagosságát, mégis ezt tekinthetjük a fő tendenciának.² Azt, hogy ez a lelkesedés nem volt kizárólagos, kiválóan bemutatják az ebben a kötetben közreadott naplók. Dánielné Lengyel Laura naplójából egyértelműen kiderül a vérontás elutasítása, a rokonok, barátok, ismerősök várható elmúlása körüli fájdalom, amit nem homályosított el a hátszág nagy részét uralmába kerítő lelkesedés, amelyet a naplóíró értetlenül szemlélt. A nők társadalmi helyzete a XIX. század végére az egyik legakutabb társadalmi problémává vált. A női egyenjogúság elismerésében az első világháború jelentős katalizáló szerepet játszott. A nők nemcsak mint férjüket-fiukat hazaváró háziasszonyok voltak jelen, hanem ekkoriban kezdtek el dolgozni a gyárakban, vagy éppen ápolónőként a fronton, maguk is jótékonykodtak, gyűjtéseket szerveztek. A háború egyik óriási hozadéka a nők társadalmi helyzetének gyökeres megváltozása, mely kiolvasható Dánielné Lengyel Laura gondolataiból, de még inkább Lénárd Jenőné Hoffmann Ilona háborús szerepvállalásának bemutatásából.

Lénárd Jenőné Hoffmann Ilona naplója a háború alatt sorsát maga kezébe vevő fiatalasszony műve, aki ennek ellenére egy pillanatra sem feledkezett meg anyai és feleségi szerepéről. A háború elején betegápolói tanfolyamot végzett és többször dolgozott kórházakban a harcok során. Bekapcsolódott különböző szervezői és karitatív munkákba is, de ha csak tehetette, gyerekeivel együtt férje után utazott, hogy együtt lehessenek. Lénárd Jenőt az elsők között hívták be 1914 júliusában, kiképzőként és frontszolgálatosként egyaránt szolgált a háború során.

Bauer Ervinnél Dánielnéhez hasonlóan szintén a háborútól való félelem érhető tetten lépten-nyomon, ugyanakkor világosan kirajzolódik az értelmiségi kétségbeesése is, hogy olyan körülmények közé kerül, amelyekre nincs felkészülve. Mindezt tetézi friss házassága Kaffka Margittal, ami után közvetlenül be kellett vonulnia. Bauer a levél- és naplóírást egyfajta menedékkérésként éli meg, amelynek során elmenekül a minden napok borzalmai elől imádott Margitjához. Belső tépelődései nemcsak a szerelmes férfit mutatják be, de a haláltól, vérontástól rettegő katonáorvost is.

Erdélyi József nagyon fiatalon vonult be 1915-ben és a tiszti iskola elvégzésén és némi betegszabadságon töltött időt leszámítva 1918-ig a fronton volt. 1916-ban egy viszonylag nyugalmasabb időszakban kezdte írni naplóját. Erdélyt megrázták a front élményei, talán éppen ezért gyakran mereng naplójában gyerekkora élményeiről. Később ritkulnak a bejegyzések, és egyre inkább átadják a helyet a nosztalgikus verseknek, melyek ugyan az egész pályafutás szempontjából szárnnyibontogatások csak, de összehasonlítva az egykorú katonaversekkel (különös tekintettel a katonai sábori újságokban³ megjelentekre), üde színfoltot képviselnek.

² A legújabb irodalomból lásd *Bihari Péter*: 1914 – A Nagy Háború 100 éve. Személyes Történetek. Bp., 2014. és *Hajdu Tibor–Pollmann Ferenc*: A régi Magyarország utolsó háborúja. Bp., 2014.

³ *Szűts Zoltán Oszkár*: Katonai tábori újságok az Országos Széchényi Könyvtár állományában. In: *Uő*: Az Országos Széchényi Könyvtár egykori első világháborús gyűjteménye. Bp., 2014. 95–130.

Végül Laczkó Géza naplója egy már ismert budapesti író vívódásait tárja fel. Rendkívül érdekes, hogy írói tevékenységéből már a háború előtt sem tudott megélni. Fő jövedelmi forrása tanári keresete volt, amely azonban apósa támogatása nélkül nem lett volna elég családja eltartására. Naplója kezdetén erősen lelkesedett a Szerbiának szóló hadüzenetért, utána egyre kiábrándultabbá vált. Folyamatosan várta, hogy behívják, a sorozásokon azonban rendre alkalmatlannak találták. A Tanácsköztársaság alatt vezetői szerepet vállalt, aminek következtében a 20-as években számon kérték tevékenységét. Naplójának egyik olvasata az, hogy talán saját cselekedeteit kívánta ilyen módon megmagyarázni. A napló különösen érdekes részei a Kuncz Aladárral való kapcsolatát tárgyalók, amik kiváló kiegészítői Kuncz *Fekete kolostor* c. memoárjának, amelyet franciaországi internáltságának éveiről írt.⁴

Miért érdekes forrás egy történész számára egy napló vagy egy memoár? Az első világháború közismerten tragikus végkimenetellel zárult az Osztrák–Magyar Monarchia számára. A háborús vereség és a békeszerződés azonban csak a vége volt annak a folyamatnak, amit a küzdelmes öt év jelentett. A kimerülő ország lakosainak számos új kihívással kellett szembenéznie. Amennyiben ezeket az életutakat külön-külön vizsgáljuk, új szempontokat nyerhetünk a világháborús Magyarország társadalom- és mentálitástörténetének értékeléséhez. Az életrajzok szintézise pedig új, komplexebb képet adhat a háborúról a korábbi, elsődlegesen gazdasági, diplomáciai és katonai jellegű vizsgálatoknál. Az életutakat leginkább olyan szubjektív forrásokból ismerhetjük meg, mint a naplók, levelek, emlékiratok, memoárok. A memoár és rokon műfajai – azaz mindazon művek, amelyek első személyben íródtak és megtörtént eseményekről tudósítanak – határterületet képeznek az irodalom és történettudomány között. Besorolásuk nehéz feladat. Ha Arisztotelészig nyúlunk vissza, valamennyi olyan művet, mely valós eseményeket dolgoz fel, a történetíráshoz kéne sorolnunk.⁵ A mai gyakorlat azonban gyökeresen eltér ettől. Az első személyben elbeszélő, tényeket közlő írásokat hol történeti, hol irodalmi dokumentumként kezelik és sokszor kifejezetten műalkotásként értékelik. Szerzőjük a befejezett múltat írja le, meghatározott pontról tekint vissza az átélt életútra. Olyan elbeszélést ír tehát, melyben ő maga a főhős. Rajtunk múlik csak, hogy irodalmi vagy történeti műként kezeljük.⁶ A XX. századra a memoár és a napló jelentős irodalmi műfajokká váltak, amelyek nemcsak posztumusz kiadású könyveket jelentenek, hanem olyanokat is, amelyek már a szerző életében megjelentek. A memoár, a napló és rokon műfajaik azonban – irodalmi értékük mellett, vagy azok ellenére is – történeti források maradnak, amelyeket nem hagyhatunk figyelmen kívül. Különösen igaz ez, ha két, a 80-as évek óta kifejezetten megerősödött történetírói irányzat valamelyikét kívánjuk követni. Ha ugyanis az egyéneket, a történelem közszereplőit vizs-

gáljuk, vagy a mindennapi élet különböző területeit, a hétköznapiak historikumát kutatjuk, akkor a szubjektív források használata megkerülhetetlen.⁷ A naplót, a magánlevelet, az emlékiratot, a visszaemlékezést, az oral historyt és az önéletrajzot sorolhatjuk ebbe a forrástípusba. Mindezen forrástípusok elsődlegesen tehát nem a makrotörténet szempontjából fontosak, noha számos ponton kiegészíthetik azt. Fő értékük az egyéni, azaz a szubjektív történelem dokumentálásában rejlik.⁸ Ha pedig ezeket az egyéni történelmeket egymás mellé helyezzük, láthatjuk egymással való szerves kapcsolódásukat, s egybeeséseikből hiteles információkat nyerhetünk a múlttól.⁹

(„... az irodalmat úgyis megette a fene”. Naplók az első világháború idejéből. Szerk.: Molnár Eszter Edina. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2015. 476 p.)

Szűts Zoltán Oszkár

SZAKÁL ISTVÁN:

A göcseji Besenyő térségének szótára

„A magyar nyelv kifejezőerejének, képi gazdagságának... rendkívüli alapossággal feldolgozott kincsestára ez a könyv, amely... szűkebb hazánk egyik kisebb település-részének, Besenyőnek nyelvi világát tárja elénk” – írja a könyv *Ajánlásában* a középiskolai magyartanár, Balaicz Zoltán, Zalaegerszeg polgármestere.

Az egykori önálló falu ma a zalai megyeszékhely egyik kerülete a déli kapunál. Itt született a szerző, általános iskolai magyarnyelv- és irodalomtanár, aki nem csak a gyerekkorától benne élő és általa használt szavakat – ahogyan írja: gyerek- és ifjúkorom nyelvét – idézi föl, de évtizednél is hosszabb hangyaszorgalmú gyűjtőmunkával alkotta könyvvé ezt a kivételes értékű szótárt.

„Élegedett egy tekintetben lehetek. Eleget tudtam tenni ama fogadalmamnak, hogy meghatározásaimban és a szöveges részekben nem fordulhat elő a magyart kiszorító idegen szó” – írja Szakál István. Úgy is mondhatnók, hogy a ma valami ostoba divat miatt magyar átírással szelfizésnek mondott önképet is tart az olvasó elé.

Az *Előszó*ban megjelölt önelmarasztalásra semmi oka a szerzőnek: igaz, hogy állandóan változik a nyelv, jönnek felszínre újabb és újabb szavak, szókapcsolatok, de amit szó szerint megörökített, az különleges nyelvészeti érték. Ezért aztán nem végleges, mindössze abba-hagyott munka a nyugállományú tanár alkotása, amely összesen mintegy 4000 helyi, vagyis göcseji szót és szókapcsolatot tartalmaz.

Külön érdeme a szerzőnek, hogy szógyűjteményét elhelyezi Göcsej hagyományában, megidézve a tájegység történetét, sőt, magának a szónak eredetét is. Például azt a sajátosságot, hogy itt nincs magánhangzó-illeszkedés. Amivel dolgozunk: *kapáve, kaszáve, velláve, lóve*, és itt nem a budapesti magas hangú *é* értendő, hanem a

⁴ Kuncz Aladár: Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból, <http://mek.niif.hu/05300/05368/05368.htm> Utolsó letöltés: 2016. január 25.

⁵ Arisztotelész: Poétika. Fordította: Sarkady János. IX. Caput. Online elérés: <http://mek.oszk.hu/00300/00315/00315.htm> Utolsó letöltés: 2016. január 25.

⁶ Szávai János: Az önéletrajz. Bp., 1978. 6–8.

⁷ Pihurik Judit: Naplók és memoárok a Don-kanyarból 1942–1943. Bp., 2007. 11.

⁸ Gyáni Gábor: A napló mint társadalomtörténeti forrás. A közhivatalnok identitása. In: *Üő: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Bp., 2000. 145–160.

⁹ Pritz Pál: Történetírásunk egynemely problémájáról – különös tekintettel a posztmodernre. *Múltunk* 2003/4. 246–279.

dunántúli mély e (ahogyan ezt a szerző is elkülöníti a könyvében).

A mintegy 600 négyzetkilométeres tájegység elnevezésére a szerző szerint „*A somogyi Szenna göcseje is lehet támpont, még inkább azonban Patošfa dímbes-dombos vidék jelentésű göcsejese.*” Ugyanis Pländer Ferenc óta folyik a vita arról, vajon mit jelenthet a *Göcsej* szó. A kezdeti fölfogás szerint a *göcs* szótóból származtatható *göcsörtös*, azaz dímbes-dombos, tengelytörő utakkal behálózott vidék.

E sorok írója orosz nyelvű idegenvezetőként is szolgált a megyéjén. Amikor üzbégek – vagyis türk ajkúak – meghallották, azt mondták, hogy ez az ő nyelvükön annyi mint: *gyönyörű*, s amit látnak valóban fedi a fogalmat. Márpedig, ugye, eleink onogor, türk és alán törzsekén át verekedték magukat a Kárpátok ölelésébe pár száz év során.

A valaha idehonosodott besenyők emlékét őrző egykori falu – ma településrész – Zalabesenyőn és a többi göcseji községből, Ortaházáról, Csömödérből, Kisszigetről, Zebeckéről, Bakról és máshonnan is összegyűjtött szavakat, szókapcsolatokat közmondások, hiedelmek, sőt, falu- és névcsőfolók egészítik ki.

A könyvet – amelyet bőséges irodalomjegyzék egészít ki – elbírálta Velkey Péter középiskolai irodalomtanár, a polgármesteri hivatal osztályvezetője, az egykori épületeket, a használati eszközöket szóértelmező módon lerajzolta Szakál András, a címlapterv Szakál Eszter munkája.

Amelyik tájegységet megidézi ez a történelmi szószedet, arról érdemes elolvasni a Karl Gottlieb Windisch *Geographie des Königreichs Ungarn* című könyvéből (Pressburg, 1780. 331. old.) vett következő sorokat: „*Fekvése a legszebbek és legkellemesebbek közül való.*”

(Besenyő a 2000-es Években Alapítvány, Zalaegerszeg, 2015. 266 p.)

Ferenc Győző

VÉGH JÓZSEF:

Diósjenői történetek I–II.

Végh József Nyugat-Nógrád helytörténész. Nincs is olyan települése a térségnek, melyek múltját ne kutatta volna, s ne adta volna közre kisebb-nagyobb könyvben, kiadványban. A szülőfaluja története azonban mindaddig váratott magára. Emiatt elhithetjük neki: „*szó szerint értendő, hogy több mint ötven év gyűjtőmunkájának eredményét tartja a kezében a Kedves Olvasó*”. Szerkesztési módját tekintve azonban mégsem egy szokványos falumonográfia ez a kétkötetes, összesen ezer oldalas írás. Sokkal inkább érdekes történetek gyűjteménye. „*A gyűjtőmunka során – fogalmaz Végh József –, ha éppen más település múltját kutattam is, törvényszerűen mindig felbukkantak diósjenői adatok is. Ezeket ilyenkor félrérakja az ember, s így aztán az adathalmaz folyamosan gazdagodott.*”

A megjelent kötetek beigazolták, hogy Diósjenő múltja kifogyhatatlan tárháza a helytörténeti szempontból érdekesebb történeteknek. Ezt igazolja önmagában az a tény is, hogy már az induláskor azonnal két kötetbe fértek csak bele.

A második kötet kizárólag csak a második világháború történeteit tartalmazza. „*Minden településnek megvannak a maga háborús történetei, vannak hősei és áldozatai, de hogy ennyi történet fűződjön még egy falu 20. század-közepi múltjához, mint amennyi Diósjenő második világháborús időszakához kötődik, azt már képtelenség fogadhatjuk. Ide tartozik számos áldozata, a falu teljes kiürítése, az, hogy repülőter volt a területén, hogy a háború után itt maradt több ezer vagonyi bomba, melyet aztán 1946-ban felrobbantottak, hogy volt német, majd orosz büntetőtábor, internált tábora, s még közel sem értünk a sor végére. A második kötet az »Elhallgatott esztendő« címet viseli, mert a korról sok tekintetben mindmáig nem szolt híradás, s vannak történetek, melyekről máig nem beszélünk.*” – fogalmaz a szerző.

Tény az, hogy a háború borzalmaikat csak az értheti meg, aki részese volt, átélte. Idővel valamelyest enyhülnek ugyan a rémálmok, de el nem múlnak sohasem. Persze nem csupán azok szenvedik meg, kiket a lövészárkokban ért az értelmetlen halál, az egész életre megnyomorító sebesülés. Szintúgy áldozatok, kik csupán a hátszobán éltek át a mérhetetlen fájdalommal, melyet a családtag, barát elvesztése, a háború mértéketlen pusztítása, az éhezés, a nélkülözés nyomorított meg.

A kétkötetes mű sikernek örvend a településen. Nem véletlen ez, hiszen szinte nincs is olyan család a Börzsöny lábához simuló egykori mezővárosban, mely ne lenne benne érintve a családja, rokonsága révén.

Még az is lehet, hogy lesz folytatása, hiszen egy helytörténeti kutatásnak sosincs vége. A sikeres könyv megjelenése után egyre többen jelentkeznek, hogy nekik is vannak dokumentumaik, történeteik. S egyébként is mindig előbukkanhatnak eddig nem ismert források, érdekes történetek, nem is szólva arról, hogy a ma eseményei a jövő nemzedékei számára már csak történelemként ismerhetők meg.

Végh József, „*a nyugat-nógrádi mesélő*” könyvei nem csupán az ott élők számára nyújtanak tanulságokkal teli olvasmányt. Hiteles korrajzok is egyben, melyeket a személyesen átélt történelem szálai fűznek izgalmas egységbe.

(I. Századok emlékezete. Diósjenő, 2015. 656 p., II. Elhallgatott esztendő. Történetek a második világháború időszakából. Diósjenő, 2015. 328 p.)

–d–

Balassagyarmat régi képeslapokon*

A Duna Palotában évről évre változatos programmal mutatják be egy-egy esztendő városi történeteit Balassagyarmat barátainak a találkozóin, s ezek között kevés olyan volt, amelyiken ne szerepelt volna új helytörténeti kiadvány. Olyanra azonban bizonyára kevés példa van, hogy egy délután három helytörténeti vonatkozású kiadványt is ajánlottak volna a város iránt érdeklődőknek.

Aki figyelemmel követi Nógrád megye helytörténeti vonatkozású könyveinek megjelenését, az tapasztalhatta, hogy az 1990-es évek közepétől sorra jelentek meg városaink képeslapos kiadványai: Salgótarjánról három is (1996, 2002, 2014), Diósjenő, Losoncraól kettő (1997,

* Elhangzott a budapesti Duna Palotában 2015. szeptember 22-én. *A Szerk.*

2007), Szécsényről szintén kettő (2011, 2013). Ebből a napjainkban igen népszerű kiadványfélésekből mostanáig tehát éppen az egykori megyeszékhelyről nem látott napvilágot könyv, pedig az köztudott, hogy a XX. század első feléből igen sok és sokféle képeslap van Balassagyarmatról. Most végre aztán kézbe vehetjük a *Balassagyarmat régi képeslapokon* című kötetet. Rögtön leszögezhetjük, ha a megye számos városa meg is előzte képeslapjaik közzétételével a volt megyeszékhelyet, érdemes volt vele várnunk, mert mind kivitelében, mind tartalmában színvonalas kiadvány született.

A könyvet a város önkormányzata adta ki, az e tárgyban egyébként legilletékesebb fórum, a felelős kiadó Medvác Lajos polgármester. A szép és gazdag tartalmú könyv újabb példája annak, hogy a város tetteivel vállalja fel a hagyományainak ápolását. A szerkesztők pedig régi ismerőseink: Ács Zsuzsanna és Vas Ágnes, a városi könyvtár munkatársai. A kivitelezés Kopisz Attila munkáját dicséri. A magas színvonalú nyomdai munkálatokat a budapesti Pauker nyomda végezte, amiről annyit meg kell jegyezni, hogy szinte egyidős a képeslapok megjelenésével, nem mellesleg, tulajdonosának, Pauker Mórnak a papírkereskedése 1914-től a Parlament hivatalos beszállítója volt. A kötetben felhasználott 200 darab képeslap két gyűjteményből származik: részben dr. Csekey László nyugalmazott kórházi főorvostól, részben a városi könyvtárból. Érdemes hangsúlyozni, hogy Balassagyarmaton található mindkét értékes kollekciónak.

A képeslap mára kordokumentummá vált, de amíg „élt”, közel száz évig, vagyis a fényképezőgépek és a telefonok tömeges elterjedése előtt, az emberek közti kapcsolattartás sajátos formájának, afféle lassított csevegésnek foghatjuk fel. A képeslap tehát az informálás eszköze volt mind képi közlésével, mind szöveges tudatniválójával, de egyben érzelmeket is közvetített és ébresztett. Napjainkra dokumentummá vált, s a képeslap-ábrázolások közül talán legértékesebb az ábrázolt településkép. A képes oldal mellett sok esetben fontos a másik oldal a feladó vagy a címzett miatt, továbbá a postabélyeg és a postai bélyegző is adhat fontos korbelti eligazítást.

Jelen kötetünk szerkesztői a képeslaptörténet első két nagy korszakából válogattak képeket a kötetbe: a korai korszakból, az egész oldalas címzés korából és az 1920-tól a II. világháborúig terjedő második korszakból. A kiadvány időhatára tehát az 1940-es évek közepe, de jól tudjuk, utána is adtak ki képeslapot, bár ezek jelentősége folyamatosan csökkent mind a kapcsolattartás, mind a dokumentumérték szempontjából. Nem ritka, hogy üzleti, propagandacélokra is felhasználták, ugyanakkor még szép is lehetett.

Ha valaki kíváncsi, hogyan nézett ki Balassagyarmat a XX. század első felében, illetve miben változott meg napjainkra, akkor erre ez a képeslapalbum tökéletesen alkalmas, de túl ezen, az újratelepítése (1690) utáni történelmének is egyfajta összefoglalása. Igen látványos eszköz ahhoz, hogy megismerkedjünk a város építészeti arculatával, a kor hangulatával. Rácsodálkozhatunk a száz évvel ezelőtti gyarmati középületekre, utcákra, intézményekre, közösségi terekre, de nem kevésbé megkapó, hogy a madártávlati képek kivételével az első évtizedek képeslapjairól nem hiányoznak a gyarmati emberek sem. Kiálltak üzletük elé, vagy egyszerűen éppen arra járva keresztbe álltak az utcán, szinte belecsodálkoznak a jövőbe, szinte tudatják, hogy nélkülük semmit sem ér

ez az egész, biztosak benne, hogy van előttük valaki, másképpen fogalmazva, jön utánuk valaki, aki majd nézi őket 10, 20, 50, 100 év múlva. És úgy látszik, ők ezt fontosnak tartották.

Történelmi léptékek mérve az a hét évtized, amelyből a kötet képeslapjai származnak, nem hosszú idő, viszont a XX. század forrongó első felét mutatják be, amely sorsfordító változásokat hozott magával a város életében is. Ez a korszak a millennium, a Monarchia, a vesztes világháború, a forradalmak, az újjászerveződés és az újabb vesztes háború kora. Ezért is fontos ez a könyv, mert olyan, a város történetében meghatározó intézmények, fogalommal vált épületek, helyszínek emlékeit őrizték meg a képeslapok, amelyek már nem léteznek: a nemzeti iskola, a Kutasy drogéria, a régi görög templom, a vágóhíd, zsinagóga, villanytelep, Zichy fogadó. Sok épület ugyan megmaradt, de annyira megváltozott mára, hogy igen meglepődve találkozhatunk eredeti kinézetével. Néhány ezek közül: vasútállomás, strand, városháza, szállodák, Luther utca, kórház. A jól megvilágított képeslapanyag átfogó képet ad a városról, szerencsére igen kevés a mozaiklap benne, s ez még inkább emeli forrásértékét. Egy-egy intézmény, épület esetében arra is lehetőség adódott, hogy a rajta, körülötte történt változásokat bemutassák, amivel éltek is a szerkesztők.

A képek összeválogatása mellett feltétlen méltatni kell a kísérőszöveget. A képeslapkiadványok kényes pontja a kép és szöveg aránya, de legalább ennyire fontos a képet kísérő szöveg színvonala és stílusa. Úgy gondolom, hogy ez esetben igen szerencsés mind az arány, mind a szöveg tartalmának és tartamának megválasztása, a mondanivaló olvasható közlése. Azzal pedig, hogy a szerkesztők a kiadványt ellátták a képeslapok lelőhelyének megjelölésével, név- és tárgymutatóval, a képekhez igazodó gazdag szakirodalom-jegyzékkel, növelték könyvük hitelességét és forrásértékét. Igen jó és hasznos ötlet volt a borítók belső felére korabeli térképeket elhelyezni, amelyek az utcaszerkezet mellett az intézmények, hivatalok helyét is jelölik.

Ez a kiadvány elsősorban a gyarmatiaknak, az innen elszármazottaknak szól, azoknak, akik itt tanultak, dolgoztak, betegek voltak, ügyet intéztek. S nem kevés ilyen ember van, hiszen Balassagyarmat történelme során hol az egyik, hol a másik vonása erősödött fel: volt megyeszékhely, kereskedőváros, iskolaváros. Mind azoknak, akik valamelyik minőségében találkoztak a várossal, biztosan kedves emlék lesz ez a könyv. De azért nem csak nekik. Egy ilyen munka túljut a városon, az egész országban, sőt, határainkon túl is méltó bemutatkozás lesz azok felé, akik nem ismerték, illetve szép emlékfelidéző azok számára, akik ismerték.

Tényleg fontos dokumentumgyűjtemény ez a képeslapkiadvány, de szerintem egy kicsit más is. Egy kicsit meséskönyv is. Idősebb gyarmatiak leülhetnek elé, s mesélhetnek egy letűnt kor letűnt embereiről: hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy megyeszékhely. Ha van emberközeli történeti tárgyú publikáció, akkor a Helytörténeti Gyűjtemény két munkatársa által összeállított képeskönyv az. Egy igazi gyarmati ebből kettőt kell hogy vegyen: egyet magának, egyet pedig az ismerőseinek. Köszönöm figyelmüket!

Hausel Sándor